

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שישי

ברכות הנהנין

סוגיה יט: פרי שהשתנתה צורתו

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה יט: פרי שהשתנתה צורתו

*

רקע

הגמ' חוזרת לדון בברכת פרי העץ ובברכת פרי האדמה. לסוגיית הגמ' שני מוקדים: א. מיצי פירות. ב. פרי מעוך ופרי מרוסק. הדיון בדין מיצי פירות צריך להיעשות תוך הקבלה לדין מי שלקות [לט.], ולכן לא נתמקד בו כעת. עיקר הדיון יהיה בפרי מעוך ופרי מרוסק.

מקורות

- א. גמ' לח. "ואמר מר בר רב אשי האי דובשא דתמרי... במלתייהו קיימי כדמעיקרא"
 ב. רש"י ד"ה טרימא מהו, א"ל רבא חשילתא
 רא"ה ד"ה ותמרי, מאי טעמא
 ריטב"א הל' ברכות פ"א סע' כד
 רמב"ם הל' ברכות פ"ח ה"ד
 תרומת הדשן סי' כט
 ג. גמ' לו. "קמחא דחיטי... אית ליה עלויא אחרינא בפת"
 ד. שו"ע סי' רב סע' ז, ומשנה ברורה [בעיקר: סקמ"ב]

רא"ה ד"ה ותמרי, מאי טעמא

ותמרי ועבדינהו טרימא. פירוש, שמפצעין אותן ומדבקין אותן זה עם זה כעין עגולי דבילה אלא שהן מרוסקין יותר, ומברכין עליהו בורא פרי העץ.
מאי טעמא במלתייהו קיימי כדמעיקרא. פירוש, ושמעין מינה דטעמא משום דבמלתייהו קיימי כדמעיקרא, הא נתרסקו לגמרי עד שעברה צורתן לא, ואין מברכין עליהן אלא שהכל ולבסוף ולא כלום. וזו בנין אב למשקין היוצאין מן הפירות חוץ מן הזתים וענבים שאין דינן כמותן ואין מברכין עליהן אלא שהכל, וזה מבואר.

הל' ברכות לריטב"א פ"א סע' כד

כל פרי שנעשה חתיכות דקות ונעשה ממנו אוכל וגופו קיים וראוי לאכילה מברך עליו ברכתו הראויה לו.

תרומת הדשן סי' כט

שאלה: לטוורג"א [=ריבת פירות], שעושין מגודגניות שקורין ווייכשיל"ן, שמבשלין אותן, עד שהן נימוחין לגמרי, ומערבין בהן תבלין ודבש, יש לברך עליהן שהכל נהיה בדברו או בורא פרי העץ? תשובה: יראה לפום המשמעות, דצריך לברך עליו בורא פרי העץ, כמו הומלתא דאתיא מבי הנדוואי דמברך עליו בורא פרי (העץ) [האדמה], כדאיתא בגמ' [לו:]: ופרש"י לטוורג"א [=תבלין מזונגביל], וכן בברכות מהר"ם כתב, בשמים שקורין גימא"ן וויר"ץ, נראה לברך בורא פרי האדמה, כמו הומלתא, ע"כ. הא קמן, דאף על גב דהפרי נשחק ונימוח דק דק, אכתי במלתא קאי. אמנם כי

דייקינן בפירוש רש"י בההיא דטרימא מאי מברכינן עליו, ופירש רש"י שם כל דבר הכתוש מעט ואינו מרוסק היינו טרימא, ופשיט התם מהא דתמרים של תרומה מותר לעשותן טרימא, אלמא בכי האי גוונא במילתייהו קיימי התמרים ומברכינן עליו בורא פרי העץ. וכן דקדק באשירי קטן [קיצור פסקי הרא"ש סי' יב] בההיא דטרימא, דכתב וז"ל: תמרים ועבדינהו טרימא, פירוש מרוסקין מעט, מברכינן עליהן בורא פרי העץ. משמע, דאי הוה מרוסקין הרבה מברכינן עליהן שהכל נהיה בדברו, משום דלאו במילתייהו קיימי, ואם כן כל שכן לטוורג"א של ויכשלי"ן, שהן נימוקין לגמרי וגם מעורבים בשמים ודבש, הנפקי ממילתייהו. וההיא דהומלתא פרש"י פ"ח דיומא [פא:]: המפטמים בשמים כתושים בדבש, ואם כן היינו ההיא דבשמים שחוקים דכתב מהר"ם, ויש לומר דהטעם משום דאורחייהו בהכי לכתוש ולשחוק כל הבשמים, משום הכי חשיבין קיימי במילתייהו, מה שאין כן בדבר אחר שאין דרכו להיות תדיר מעוך ומרוסק. ואף על פי שאין אלו החילוקים ברורים לי, מכל מקום לא יעשו אלא ספק בדבר, ופסקו רבוותא דכל היכא דאיכא ספיקא בברכה ראשונה, מברך שהכל נהיה דברו, שעל הכל שאמר שהכל נהיה בדברו יצא.

הסבר הסוגיה

והלכתא, תמרי ועבדינהו טרימא מברכינן עלוייהו בורא פרי העץ. מאי טעמא?
במילתייהו קיימי כדמעיקרא. [גמ' לח].

הגמ' אומרת, שמברכים על טרימא "בורא פרי העץ" משום ש"במילתייהו קיימי כדמעיקרא". נחלקו הראשונים מהי טרימא: רש"י [ד"ה טרימא מהו] מפרש: "ושם טרימא כל דבר הכתוש קצת ואינו מרוסק". משמע שאם הפרי מרוסק לגמרי אין מברכים עליו "בורא פרי העץ". דין זה מפורש ברא"ה [ד"ה מאי טעמא] הכותב: "הא נתרסקו לגמרי עד שעברה צורתן לא, ואין מברכינן עליהן אלא שהכל ולבסוף ולא כלום" - טרימא היא פרי שלא עברה צורתו, אך כשעברה צורת הפרי מברכים עליו "שהכל". מהרמב"ם [הל' ברכות פ"ח ה"ד] הכותב: "תמרים שמעכן ביד והוציא גרעינין שלהן ועשאן כמו עיסה" משמע, וכך מדייק הבית יוסף [סי' רב סע' ז ד"ה תמרים], שהוא חולק, ולדעתו מברכים "בורא פרי העץ" אפילו שעברה צורת הפרי לגמרי והוא מרוסק כעיסה.

תרומת הדשן דן במצב שלישי בנוסף לכתוש ולמרוסק לגמרי, והוא פרי שנמוח בבישול¹. הוא דן בברכה על ריבת פירות, ומסקנתו שדינה אמור להיות כהומלתא שריסקה לתבלין לא שינה את ברכתה, אך כיוון שניתן לחלק בין הומלתא שדרכה בכך לבין ריבה העשויה מפירות שאין דרך למועכם ולרסקם תדיר, הוא פוסק שמספק יש לברך "שהכל".

הגמ' [לח.] אומרת שעל דבש תמרים מברכים "שהכל" מפני שהוא "זיעה בעלמא". לשיטת הרמב"ם שמברכים "בורא פרי העץ" אפילו על פרי מעוך כעיסה, הגמ' חייבת לומר שדבש תמרים הוא זיעה בעלמא, כדי לבאר את ההבדל בינו לבין פרי מעוך כעיסה. אך לשיטת רש"י שעל פרי מרוסק אין מברכים "בורא פרי העץ", דברי הגמ' לכאורה מיותרים, מכיוון שברור שדבש תמרים אינו עדיף על פרי מרוסק.

¹ מהבית יוסף [סי' רב סע' ז ד"ה תמרים] מוכח שלדעתו נימוח ומרוסק לגמרי הם זהים, ותרומת הדשן חולק על הרמב"ם. מהגן אברהם [סקי"ח] מחלק ביניהם, ולכן הוא כותב שתרומת הדשן יכול להודות לדברי הרמב"ם.

הב"ח [סי' רב סע' ה ד"ה תמרים] מתייחס לשאלה זו, ומבאר שלשיטת רש"י על פרי מרוסק מברכים "בורא פרי האדמה", ועל דבש תמרים ומיצי פירות מברכים "שהכל". הוא מפרש שדבש תמרים הוא זיעה בעלמא, ולכן אינו פרי אדמה, וכיוון שאינו פרי אדמה, ברכתו "שהכל". פרי מרוסק לגמרי הוא פרי אפילו לשיטת רש"י, אך מפני שהשתנתה צורתו הוא ירד מחשיבותו. כשם שפרי אדמה שהשתנתה צורתו יורד מדרגה אחת לברכת "שהכל", כך פרי העץ שהשתנתה צורתו יורד מדרגה אחת לברכת "בורא פרי האדמה".

הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל [מפי השמועה] מאמץ את שיטתו של הב"ח שמברכים על פרי מרוסק בורא פרי האדמה, אבל מסבא אחרת. כפי שראינו [לעיל עמ' 29, ועיין הערה 1] יש הבדל מהותי בין ברכת פרי העץ לברכת פרי האדמה. ברכת פרי האדמה מברכים על כל גידולי קרקע, ואילו ברכת פרי העץ מברכים על פירות בלבד. מסביר הגרי"ד, ששינוי הברכה כשהשתנתה צורת הפרי אינו מפני שהפרי ירד מחשיבותו, אלא מפני שהברכה היא על "פרי" בלבד, ושינוי צורת הפרי מפקיע ממנו שם פרי². כיוון שברכת "בורא פרי האדמה" אינה תלויה בשם פרי, מברכים אותה גם על גידולי קרקע שהשתנתה צורתם³.

מחלוקת רש"י והרמב"ם מחזירה אותנו למחלוקת רב יהודה ורב נחמן בקמח חיטים [לו.]. רב יהודה סובר שמברכים על קמח את ברכתו הראויה - "בורא פרי האדמה". רב נחמן סובר, שכיוון שהשתנה, מברכים עליו "שהכל".

לכאורה, שיטת הרמב"ם היא כשיטת רב יהודה, ששינוי צורת הפרי אינו משנה את ברכתו, ושיטת רש"י כשיטת רב נחמן, ששינוי צורת הפרי משנה את ברכתו. אך כיוון שלא ניתן להסביר שהראשונים נחלקו במחלוקת אמוראים, על כורחנו, שצריך לחלק בין קמח לבין פרי מרוסק, ולנתק כל קשר בין שתי הסוגיות.

לשיטת רש"י צריך להסביר, שגם רב יהודה מודה ששינוי צורת הפרי משנה את ברכתו. הסיבה שרב יהודה אומר שמברכים על קמח "בורא פרי האדמה" היא שקמח משתנה למעליותא, שהרי תכלית החיטה לעשות ממנה קמח. קמח אינו מוגדר כשינוי של הפרי, אלא כמימוש הייעוד של הפרי. רב נחמן מסכים שמימוש הייעוד של הפרי אינו מוגדר שינוי, אבל לדעתו קמח אינו הייעוד, אלא הלחם הוא הייעוד, והקמח עצמו השתנה לגריעותא.

² תלמידי רבינו יונה [כו. ד"ה והפת] מקשים מדוע מברכים על פת קטניות "שהכל" והרי הפת מעולה מהקטניות? הם מתרצים "דכיוון שהשתנה ויצא מתורת פרי אין אנו יכולין לומר עליו בורא פרי האדמה". בהוה אמינא הם הבינו כב"ח ששינוי הברכה הוא מפני שהפרי ירד מחשיבותו ולכן כך הדין רק כשהשתנה לגריעותא, למסקנה הם מבינים כגרי"ד ששינוי הברכה הוא מפני שיצא מתורת פרי ולכן מברכים "שהכל" בכל שינוי. אך הם אינם סוברים כחידוש הגרי"ד שדין זה אמור בפרי העץ בלבד.

³ החידוש העיקרי של הגרי"ד הוא, שבניגוד לדעת הב"ח שעל פרי אדמה שהשתנה מברכים "שהכל", לדעת הגרי"ד על פרי אדמה שהשתנה מברכים "בורא פרי האדמה". הסבר הגרי"ד מבאר היטב כמה סוגיות אך לא מצאתי אף ראשון שמאמץ הסבר זה. כנראה שהראשונים אינם מאמצים הסבר זה מפני שבסוגיית ברכה על קמח [לו.] עולה שברכת הקמח היא "שהכל" מפני שהוא השתנה. אמנם לפי הסבר הר"ף [כה.] לפסק ההלכה בסוגיה שם אין סתירה מדין קמח להסבר הגרי"ד.

לשיטת הרמב"ם, ששינוי צורת הפרי אינו משנה את ברכתו, ניתן להסביר את שיטת רב נחמן שמברכים על קמח "שהכל" בשתי דרכים:

א. רב נחמן מודה ששינוי צורת הפרי אינו משנה את ברכתו, ומברכים על קמח "שהכל", כיוון שבני אדם אינם רגילים לאוכלו [ההסבר הוא על פי הרי"ף (כה). המסביר שמברכים על קמח שהכל כיוון "דלא רגילי אינשי לספויי קמחא"].

ב. רב נחמן מחדש, שלמרות שריסוק הפרי אינו משנה את ברכתו, טחינת חיטה לקמח משנה את ברכתה. קמח אינו דומה לחיטה בשום דבר, לא בטעם, לא במראה ולא בשימוש, לפיכך הוא מהווה מוצר חדש לגמרי, ואין מברכים עליו את ברכת הפרי.

סיכום

הגמ' אומרת שמברכים על פרי שעשו ממנו טרימא "בורא פרי העץ" מפני ש"במלתייהו קיימי כדמעיקרא". נחלקו הראשונים מהו טרימא: הרא"ה אומר שטרימא הוא מעיכת הפרי, אך ריסוקו עד שצורת הפרי עוברת משנה את ברכתו, וכך משמע גם מרש"י. הרמב"ם כותב שמיעוף הפרי לעיסה אינו משנה את ברכתו. תרומת הדשן מסתפק אם מברכים "בורא פרי העץ" אפילו כשהפרי נימוח בבישול, ומספק הוא מורה לברך "שהכל".

אנו פוסקים שמברכים על קמח "שהכל". לשיטת רש"י והרא"ה דין זה ברור. לשיטת הרמב"ם ניתן לומר שמברכים עליו "שהכל" מפני שאין דרך לאוכלו ולא מפני שינויו, וניתן לומר ששינוי הגורם ליצירת מוצר אחר משנה את הברכה.

ניתן להבין בשתי דרכים מדוע שינוי צורת הפרי משנה את ברכתו:

א. שינוי צורת הפרי מורידה את הפרי מחשיבותו, וממילא מברכים עליו ברכה פחות חשובה.

ב. שינוי צורת הפרי מפקיע ממנו שם פרי, וממילא לא ניתן לברך עליו "בורא פרי" [לדעת הגרי"ד שינוי צורת הפרי מפקיע ממנו שם "פרי העץ" בלבד].

הלכה

השו"ע [סי' רב סע' ז] פוסק כרמב"ם, ששינוי צורת הפרי אינו מפקיע את ברכתו, ואפילו אם צורת הפרי אינה ניכרת מברכים את הברכה הראויה לפרי. הרמ"א כותב שלדעת השו"ע אפילו בדבר שנימוח לגמרי, מברכים "בורא פרי העץ", ופוסק שטוב לכתחילה לברך "שהכל". נחלקו האחרונים [עיין משנה ברורה סקמ"ב, ושער הציון אות מו-מז], אם הרמ"א פוסק לברך לכתחילה "שהכל" רק בנימוח או גם במעוף ומרוסק.

להלכה פוסק המשנה ברורה [סקמ"ב] לברך "בורא פרי העץ" בכתוש, ו"שהכל" בנימוח. אבל אם בירך "בורא פרי העץ" יצא. לגבי ברכה אחרונה פוסק המשנה ברורה לאכול גם דבר שברכתו ברכה מעין שלוש, וגם דבר שברכתו בורא נפשות. אם אינו יכול, יברך ברכה אחת מעין שלוש, כיוון שזו הדעה העיקרית לדינא.